

1

2

Adeodatus Martyński: Figury przydrożne: Il. 1. Radłów pow. Brzesko, 1855 r. Il. 2. Kamionna pow. Bochnia, 1857 r.

Ewa Śnieżyńska-Stolot

ADEODATUS MARTYŃSKI KAMIENIARZ Z BORZĘCINA

Ludowa rzeźba kamienna wywołuje coraz większe zainteresowanie badaczy, o czym świadczy wzrastająca liczba artykułów poświęconych temu problemowi¹. Nie od rzeczy więc będzie wspomnieć jednego z ciekawszych twórców w tej dziedzinie, Adeodatusa Martyńskiego.

Nazwisko Martyńskiego pojawia się na kilku figurach przydrożnych występujących na terenie powiatów Brzesko, Bochnia i Dąbrowa Tarnowska. Martyński pochodził z Borzęcina, gdzie jego rodzina dotąd przebywa. Ojciec jego, Jan, osiedlił się w Borzęcinie koło roku 1810. Przywędrował zapewne z Martina na Słowacji, jak wskazuje na to spolszczona forma jego nazwiska. Według tradycji rodzinnej przejawiał, tak jak później jego syn, duże zdolności rzeźbiarskie, co zwróciło uwagę miejscowego proboszcza, który się nim zaopiekował. Jan ożenił się z siostrzenicą proboszcza i w roku 1833 urodził mu się syn, któremu nadano imię Adeodatus.

Adeodatus albo inaczej Adeodat, zanim zaczął pracować w kamieniu, rzeźbił tak jak i ojciec w drewnie. Ojciec również miał udzielać mu pierwszych wskazówek. Zgodnie z tradycją rodzinną Martyński był samoukiem. Twórczość jego wskazuje jednak, że musiał mieć kontakt z pobliskimi ośrodkami kamieniarskimi. Być może należał on do kamieniarzy pracujących sezonowo w miejskich warsztatach kamieniarskich, tzw. „bocianów”. Wiadomo ponadto, że jakiś czas przebywał w Brzesku, gdzie również mógł zetknąć się z zawodowymi kamieniarzami. Sygnując swoje figury, dodawał zawsze do nazwiska tytuł majstra. Praca w zawodzie kamieniarza musiała przynosić mu dochody, skoro zakupił gospodarstwo, należące obecnie do jego rodziny. Zmarł w roku 1895, pochowany jest na cmentarzu w Górnym Borzęcinie². Twórczość Martyńskiego zamyka się w latach 1852—1889, obejmując pięć sygnowanych i kilka przy-

pisywanych mu figur przydrożnych, kamienne posągi na ogrodzeniu kościoła w Borzęcinie, w kościele w Szczurowej, Szczepanowie, Bilczy i Łękach.

Szczegółowo zajmiemy się jego figurami przydrożnymi. Najstarsza z sygnowanych figur Martynskiego pochodzi z roku 1855 i znajduje się w Radłowie przy ulicy Brzeskiej. Dziełem Martynskiego jest tu jedynie trzon ustawiony na cokole i pokryty z czterech stron płaskorzeźbami, przedstawiającymi św. Piotra, Matkę Boską z Dzieciątkiem, św. Katarzynę i św. Wojciecha. Posąg Chrystusa u szczytu, eklektyczny w formie, musiał powstać w czasie restauracji figury w roku 1885³ (il. 1).

W roku 1857 powstała figura z posągiem Matki Boskiej z Dzieciątkiem we wsi Kamionna w powiecie bocheńskim. Boczne ściany owej figury ozdobione są postaciami św. Wojciecha i św. Macieja, umieszczonymi w owalnych płycinach, oraz sceną koronacji Matki Boskiej⁴ (il. 2). Z kolei wiadomo, że w roku 1865 wykonał Martynski figurę stojącą na Rynku w Biskupicach Radłowskich. Trzon ustawiony na cokole zwieńczony jest tu grupą Chrztu Chrystusa. Boki trzonu ozdobione są płaskorzeźbami przedstawiającymi scenę Ofiary Abrahama oraz postacie św. Wojciecha i św. Pawła⁵ (il. 3).

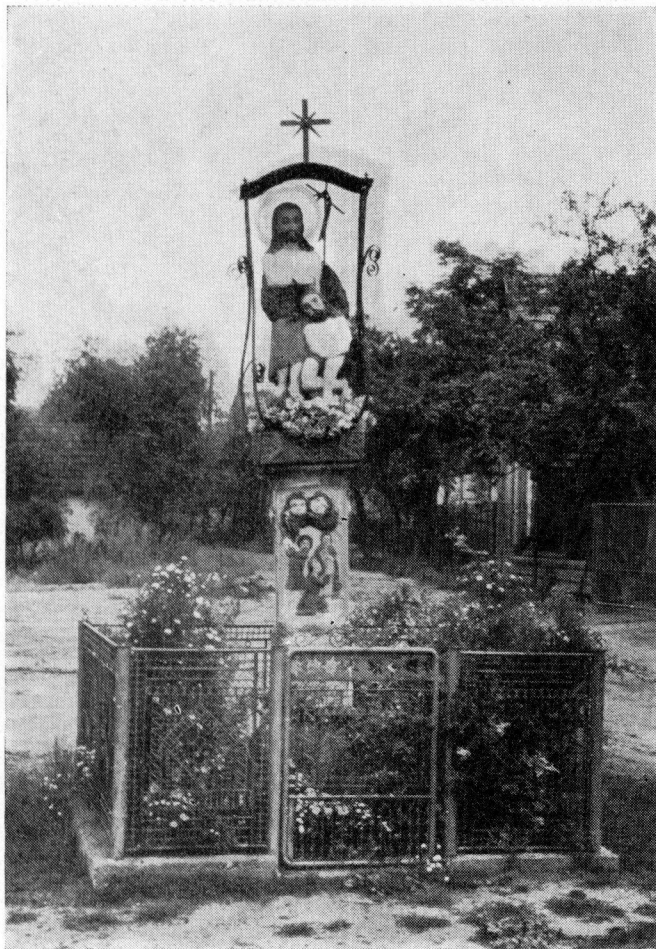
Dwie następne z sygnowanych figur, w Borzęcinie, przed domem Martynskich⁶, i w Wojniczu⁷ (il. 4, 5), pochodzą z lat 1883 i 1889, a powstały pod koniec życia twórcy. Jest to dwukrotnie powtórzona ta sama figura o dwukondygnacyjnym trzonie ustawionym na cokole, zwieńczonym grupą Wniebowzięcia Matki Boskiej. W dolnej kondygnacji na trzech bokach wyrzeźbiono dwu-

nastu apostołów. Figura przed domem Martynskich ma dodatkowo na tylnej ścianie płaskorzeźbę przedstawiającą przypuszczalnie św. Adeodata jako młodzieńca w stroju rzymskim, z palmą męczeńską w ręce, stojącego na ruinach pogańskiej świątyni. Druga kondygnacja trzonu ma formę ciężkiej kolumny o szerokim kapitelu, pokrytej płaskorzeźbą wyobrażającą chmury. W wypadku figury z Borzęcina ten fragment trzonu został później wymieniony, przypuszczalnie w czasie przeprowadzonej restauracji.

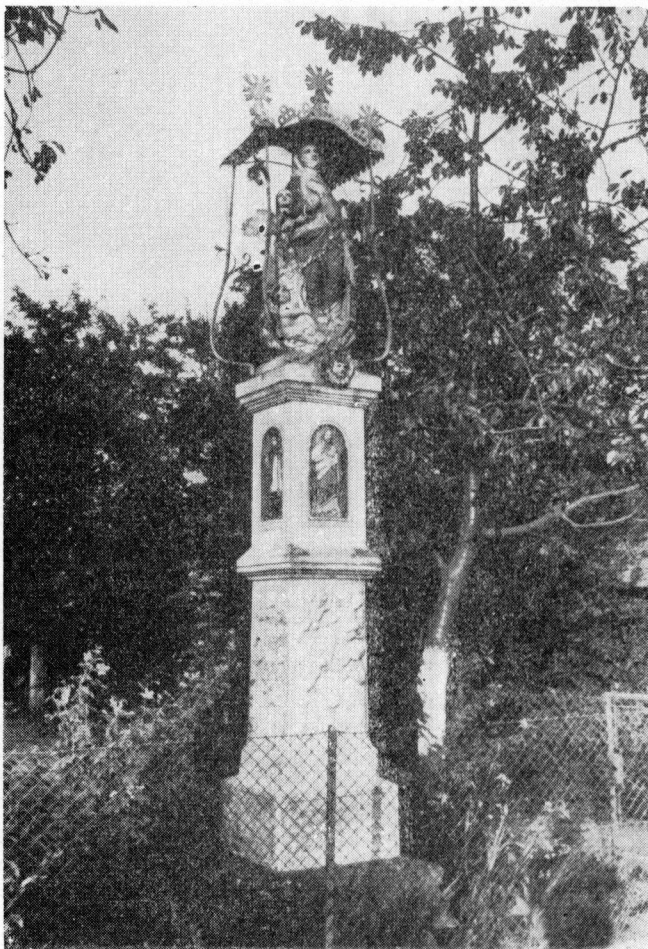
Wśród figur przypisywanych Martynskiemu z pewnością jego autorstwa jest figura z grupą Matki Boskiej Różańcowej, św. Dominika i św. Róży w Wietrzychowicach z roku 1852⁸, która byłaby najstarszą ze znanych jego prac (il. 6). Z kolei figurę z posągiem przedstawiającym Serce Chrystusa z roku 1856 w Dolnym Borzęcinie⁹ (il. 7), o trzonie pokrytym płaskorzeźbami, wyobrażającym Matkę Boską Bolesną, nad którą unosi się w chmurach Oko Opatrzności, św. Stanisława i św. Wojciecha oraz być może figurę z Łętowic z posągiem Chrystusa Nazareńskiego, z roku 1857.

Zestawiając rozliczne typy kamiennych figur przydrożnych występujących na terenie południowej i południowo-wschodniej Małopolski, można wyróżnić grupę figur operujących silnymi podziałami architektonicznymi i tzw. figury „rzeźbiarskie”, które ograniczają elementy architektoniczne do wprowadzenia gzymsu wieńczącego. Figury Martynskiego należy zaliczyć właśnie do drugiej z wymienionych grup, która kładzie główny nacisk na stronę rzeźbiarską. W wypadku dwóch ostatnich figur typ rzeźbiarski został zmodyfikowany przez

3

4

5

nadanie drugiej kondygnacji formy zbliżonej do kolumny. Zastosowany tu typ figury należy do bardzo rzadko spotykanych, nie jest on jednak oryginalnym pomysłem Martyńskiego, gdyż na kilka lat wcześniej występuje w figurze z Uścia Solnego, wykonanej przez nieznanego kamieniarza w roku 1863 (il. 8). Płaskorzeźby świętych zdobiące boki figur we wcześniejszych pracach Martyńskiego jak i większość figur typu „rzeźbiarskiego” umieszczone są w półkoliście zamkniętych płycinach lub owalnych wgłębieniach. Przeciwnieństwem są znowu dwie ostatnie figury, gdzie dolna część trzonu pokryta jest z trzech stron jednolitym fryzem złożonym z postaci apostołów, odmiennie niż figura z Uścia Solnego. Tematy pojawiające się w figurach przydrożnych, zarówno wieńczącego posągu, jak i bocznych przedstawień uzależnione były wolą fundatora, który wybierał zazwyczaj swoich patronów lub czczony w okolicy cudowny wizerunek. W związku z tym poszczególne rzeźby nie łączyły się w jednolitą całość tematyczną. W dwóch ostatnich figurach Martyńskiego jednolitość ta występuje w całej pełni, podkreślona odpowiednim rozwiązaniem formalnym. Apostołowie przedstawieni w dolnej kondygnacji stoją z wzniesionymi głowami, obserwując scenę Wniebowzięcia. Kolumna pokryta kłębiastymi chmurami oddziela ziemską sferę od niebieskiej. Zwężenie figury poprzez wprowadzenie kolumny powoduje odmaterializowanie drugiej kondygnacji, co miało podkreślić moment unoszenia Madonny przez anioły.

Posągi świętych wieńczące figury Martyńskiego charakteryzuje zwarta kompozycja i duże wycucie bryły.

Adeodatus Martyński: Figury przydrożne: Il. 3. Biskupice Radłowskie pow. Brzesko, 1865 r. Il. 4. Borzęcin pow. Brzesko, 1883 r. Il. 5. Wojnicz pow. Brzesko, 1889 r. Il. 6. Wietrzychowice pow. Dąbrowa Tarnowska, 1852 r.

Szczególnie można to zauważyć w wypadku ujęć grupowych, jak Matka Boska Różańcowa z Wietrzychowic, Chrystus z Biskupic Radłowskich czy dwukrotnie powtarzający się temat Wniebowzięcia (il. 9). Obok widocznej umiejętności w zespoleniu postaci należy podkreślić wykorzystanie takich efektów jak przeciwstawny układ głów, np. św. Dominika i św. Róży w grupie Matki Boskiej Różańcowej, dekoracyjne rozczłonkowanie szat czy motyw kłębiastych chmur jak we Wniebowzięciu Matki Boskiej. Te kłębiaste chmury stają się szczególnie charakterystyczne dla rzeźb Martyńskiego. Sceny zdobiące trzony figur przedstawione są w płaskorzeźbie z silniejszym zaakcentowaniem postaci pierwszoplanowych w stosunku do umieszczonych w tle, zaznaczonych reliefem. Płaskorzeźby te powstały razem z trzonem w przeciwieństwie do figur, które wyszły z warsztatów kamieniarskich, gdzie kamieniarz wykonywał cokół i trzon z wnękami na rzeźby a rzeźbiarz postaci świętych. Miękki modelunek charakterystyczny dla rzeźb Martyńskiego przejawia się zarówno w układzie postaci, fałdów, jak i formie pełnych, pulchnych twarzy.

6

Jak należy określić styl figur i rzeźb Martyńskiego? Jak one powstały i na ile są jego samodzielnym wytworem?

Kamieniarze-rzeźbiarze pracujący w warsztatach kamieniarskich, które jeszcze dotąd są czynne w Krakowie, Żywcu, Myślenicach, Bochni, Brzesku czy Tarnowie, posługiwali się drukowanymi wzornikami, wydawanymi najczęściej w Lipsku, Monachium i Gröden¹⁰, reprodukującymi wzory figur, ołtarzy i rzeźb w różnych stylach. Przenoszone na kalkę, po przeprowadzeniu niewielkich zmian głównie ikonograficznych zgodnych z życzeniem zamawiającego, stawały się one projektami figur przydrożnych. Trwała więc tutaj ciągąca się od średniowiecza, poprzez produkcję cechową, tradycja posługiwania się pomocniczymi wzorami, które stanowiły podstawę do rozwinięcia własnej inwencji. Wiadomo, że w podobny sposób pracowali i pracują artyści ludowi, wykorzystując jako podstawę dla swej twórczości różnorodne wzory, łącznie z oleodrukami i obrazkami dewocyjnymi z książeczek do nabożeństwa. Wartość artystyczna prac powstałych w tym procesie była jednak różna¹¹. Zawodowy rzemieślnik wieku XIX szedł po linii najmniejszego oporu, powtarzając istniejący wzór. Artysta ludowy czerpał z wzoru typ przedstawienia, ale zmieniał gruntownie jego formę. Martyński musiał również korzystać jeśli nie z wzorników kamieniarskich, to na pewno ze wzorów graficznych. Nie ma on w sobie indywidualności artysty ludowego. Twórczość jego, na pół rzemieślnicza, oparta jest jednak o starą tradycję i stąd zapewne płynący z niej urok.

Sztuka małomiasteczkowa 1. połowy wieku XIX chętnie asymilowała wzory barokowe, które można było znaleźć w dużej ilości miejscowych kościołów. Tradycje te wyczuwa się również w rzeźbach Martyńskiego, szczególnie w grupie Wniebowzięcia.

Poziom artystyczny rzeźb Martyńskiego odróżnia je znacznie od figur wykonywanych w warsztatach kamieniarskich, np. w najbliższym mu warsztacie Wojciecha Samka w Bochni. Stopień prymitywizmu, który bierze się częstokroć za wykładnik sztuki ludowej, jest tu w zasadzie niewielki. Przy całkowicie dobrym opanowaniu warsztatu uderza jedynie pełna uroku naiwność niektórych rzeźb, zwłaszcza z Radłowa i Biskupic Radłowskich. W okolicznych wsiach powiatu bocheńskiego, Brzeska i Dąbrowy Tarnowskiej, w Uściu Solnym, Przyborowie i Pasiece Otfinowskiej spotyka się figury pochodzące z początku wieku XIX, w których odnajdujemy styl podobny pracom Martyńskiego (il. 10). Styl ten jest, jak się wydaje, wynikiem połączenia silnie zasymilowanych tradycji postbarokowych ze swoistą naiwnością prowincjonalnego środowiska.

PRZYPISY

1 R. Reinfuss, *Rzeźba figuralna Łemków*, „Pol. Szt. Lud.” XVII, 1963, s. 123. — K. Wolski, *Z badań nad kamieniarstwem ludowym na Roztoczu*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, I, 1960, s. 113.

2 Dane dotyczące A. Martyńskiego zebrano w czasie badań terenowych prowadzonych przez Pracownię badania sztuki ludowej IS PAN (Wywiady Nr 71862, 71879, 72108, 74358). — Księgi parafii Borzęcin, Mortuorum

9

10

Figury przydrożne: Il. 7. Borzęcin pow. Brzesko, wyk. 1856 r. Adeodatus Martyński. Il. 8. Uście Solne pow. Bochnia, 1863 r. Il. 9. Grupa Wniebowzięcia Matki Boskiej, wyk. 1883 r. Adeodatus Martyński. Il. 10. Uście Solne, 1845 r.

1888—1913, s. 13 wymieniają w dniu 26 lutego 1895 zgon A. Martyńskiego w 62 roku życia na „pneumonie”. W rubryce dotyczącej zawodu odnotowano: „sculptor”.

3 Napis na trzonie figury: „Fondacja Błażeja i Marianny żony Mendusów R. 1855”. Poniżej: „Restaurował Piotr i Mary... Mendyse R. 1885”. Z tyłu: „Majster Adeodatus Jan Martyński”.

4 Napis na trzonie figury: „Adeodatus Jan Martyński, majster z Borzęcina”. „Fundowali Maciej Bednasz i Wojciech Gurka z dołożeniem Gminy. Proszą o westchnienie do Boga R.P. 1857”.

5 Napis na trzonie figury: „Fundacja Jana i Maryjanny Marcinkowskich A D 1865”. Z tyłu: „Adeodatus Martyński majster z Borzęcina”.

6 Napis na trzonie figury: „Przez cherubiny do nieba wzięta za dziećmi Twemi módl się o święta”. Z tyłu: „Fundatorzy Adeodat i Maryanna Martyńscy R.P. 1883”.

7 Napis na trzonie figury od tyłu: „A D 1889 Adeodat Jan Martyński z Borzęcina”.

8 Figurę z Wietrzychowic jako wykonaną przez Martyńskiego notuje „Katalog zabytków sztuki w Polsce”, I, red. J. Szablowski, Warszawa 1953, s. 142.

Istniejąca sygnatura uległa zniszczeniu zapewne w czasie odnowienia figury w roku 1964, kiedy stary napis zastąpiono marmurową tablicą.

9 Napis na cokole figury: „Postawiono Roku 1856. Restaurował Stanisław Kamiński... 18...”.

10 Wspomniane wzorniki kamieniarskie zostaną omówione szczegółowo w przygotowywanym artykule o kamieniarzach ludowych działających na terenie południowowschodniej Małopolski.

11 Problem ten poruszył K. Piwocki, *Podnieta i realizacja, Sztuka i historia*, w: [Księga pamiątkowa ku czci prof. M. Walickiego, Warszawa 1966, s. 217].

Fot.: Jan Świdorski